योगवासिष्ठः/प्रकरणम् ६ (निर्वाणप्रकरणस्य उत्तरार्धम्)/सर्गः १३१

एकत्रिंशदाधिकशततमः सर्गः १३१

दशरथ उवाच ।

क्लिष्टोऽयं यदविद्यार्थं विपश्चिदविपश्चितः ।

तदहं चेष्टितं मन्ये कष्टोऽवस्तुनि किंग्रहः ।। १

श्रीवाल्मीकिरुवाच ।

अस्मिन्नवसरे तत्र राज्ञः पार्श्वे व्यवस्थितः ।

प्रसङ्गपतितं वाक्यं विश्वामित्रोऽभ्युवाच ह ।। २

अप्राप्तोत्तमबोधानां बोधवेद्या विलक्षणाः ।

भवन्त्येवंविधा राजन्बहूनां बहवो भृशम् ।। ३

अद्य सप्तदशं वर्षलक्षमक्षीणनिश्चयाः ।

एवमेव भ्रमन्तोऽस्यां वटधाना भुवि स्थिताः ।। ४

भूमेरन्तावलोकार्थमद्याप्युद्वेगवर्जितम् ।

प्रवृत्ता न निवर्तन्ते वहनात्सरितो यथा ।। ३

अयं खलु महालोको वर्तुलो व्योम्नि संस्थितः ।

बालसंकल्पतरुवद्ब्राह्मसंकल्पनिश्चयः ।। ६

कन्दुके व्योम्नि संरुद्धे दशदिक्कं पिपीलिकाः ।

इत्थं भ्रमन्ति भूतानि तदाधाराणि नित्यदा ।। ७

भूगोलकाधोभागानि तदङ्गान्यूर्ध्ववन्ति च ।

तदा भूतानि तिष्ठन्ति तान्याविश्य भ्रमन्ति च ।। ८

तमेवाविश्य दूरेण सरितश्चर्क्षमण्डलम् ।

असंस्पर्शा भ्रमन्त्युऽच्चैः सचन्द्रार्कादि संततम् ।। ९

इहैव सर्वदिक्कं द्योस्तामावेष्ट्य व्यवस्थिता ।

सर्वदिक्कं खमत्यूर्ध्वं तस्याधस्तान्महीतलम् ।। १०

भावाः पतन्तो धावन्ति तस्याधः सर्वतोङ्गकम् ।

यत्रोत्पतन्तो गच्छन्ति तदूर्ध्वमिति शब्दितम् ।। ११

तत्रैकदेशे विद्यन्ते वटधानाभिधानकाः ।

जातास्तेषां त्रयो राजन् राजपुत्राः पुराभवन् ।। १२

ते ह्येवमेकसंकल्पा भूम्यादेर्दृश्यवर्त्मनः ।

कोऽन्तः स्यादिति निर्याता विहर्तुं दृढनिश्चयाः ।।१३

पुनर्वारि पुनर्भूमिस्तेषामाक्रमतां चिरम् ।

नवलब्धशरीराणां दीर्घकालो व्यवर्तत ।। १४

स्वच्छकन्दुकवम्रीकन्यायेनानिशमत्र ते ।

भ्रमन्तो नाप्नुवन्त्यन्तमन्यत्वं संविदन्ति च ।। १५

व्योमस्थकन्दुकभ्रान्तपिपीलिकवदाकुलम् ।

अद्यापि संस्थिता राजन्न च खेदं व्रजन्ति ते ।। १६

देशं भूगोलकस्यास्य यं यमासादयन्ति च ।

इहेव तत्र तत्रोच्चैरधश्चोर्ध्वं तथा दिशः ।। १७

ते वदन्ति महाराज यद्यस्माभिरितोद्यतैः ।

न तावदन्तः संप्राप्तः संचराम इतः परम् ।। १८

इत्थं न किंचिदेवेदं ब्रह्मसंकल्पडम्बरम् ।

किंचित्संकल्पमज्ञानमनन्तं स्वप्नदृश्यवत् ।। १९

कल्पनं तत्परं ब्रह्म परं ब्रह्मैव कल्पनम् ।

चिद्रूपं नानयोर्भेदः शून्यत्वाकाशयोरिव ।। २०

चिन्मात्रं यद्यदाभातं जलवाहविवर्तवत् ।

तत्तादृक्कथमन्याभमन्यस्यासंभवाद्भवेत् ।। २१

अभावः खे च खमिदं सर्गादौ परमाम्बरम् ।

स्वयं जगदिवाभाति नान्यत्प्रलयसर्गकौ ।। २२

यथा कषति चिद्रूपं तथैव रतिमेत्य तत् ।

दृष्टादृष्टैः स्वसंसारैश्चिरमास्ते यथा चिरम् ।। २३

दृश्यात्मकं रूपमेकमेकमस्यैवमक्षयम् ।

स्वयमेवमजं भाति यन्न भातीव किंचन ।। २४

चिदणोरुदरे सन्ति समस्तानुभवाणवः ।

शिलाः शैलोदर इव स्वच्छाः खात्मनि खात्मिकाः ।।

स्वभावनिष्ठास्तिष्ठन्ति ते यदव्याकृतात्मनि ।

मा तिष्ठन्ति तु वै ते यदव्यावृत्ताः परे पदे ।। २६

तदेव जगदित्युक्तं ब्रह्म भारूपमाततम् ।

पूर्वापरपरामर्शान्निपुणं निपुणाशयाः ।। २७

अत्याश्चर्यमनष्टोऽयं परमात्सदनात्स्वयम् ।

नानात्वबुद्ध्या नानैव जीवोऽहमिति ताम्यति ।। २८

उच्यतां भास भो राजन्विपश्चिदपराख्य हे ।

कियद्दृष्टं कियद्भ्रान्तं दृश्यं स्मरसि किंच वा ।। २९

भास उवाच ।

बहु दृष्टं मया दृश्यं बहु भ्रान्तमखेदिना ।

बह्वेव बहुधा नूनमनुभूतं स्मराम्यहम् ।। ३०

मयानुभूतानि महान्ति राजं-

श्चिरं सुदूरे विविधैः शरीरैः ।

सुखानि दुःखानि जगन्त्यनन्ता-

न्यनन्तमासाद्य महाम्बरं तत् ।। ३१

विचित्रदेहैर्वरशापयोगा-

द्दृश्यान्यनन्तानि मया महात्मन् ।

जन्मान्तरावर्तविवर्तनानि

दृढैकचित्तेन वरात्कृशानोः ।। ३२

दृश्यात्मकोर्वीवपुषस्त्वविद्या-

दृशो जवेनान्तपरीक्षणाय ।

देहेन देहेन जगत्प्रति प्राक्

स्मृतेः सदाहं घनयत्नमासम् ।। ३३

समाः सहस्रं विटपोऽहमास-

मन्तर्मनाश्चेतनभुक्तदुःखः ।

चित्तं विना पुष्पफलप्रताने

वा कन्दवत्तत्तरसाङ्गरागः ।। ३४

समाः शतं मेरुमृगोऽहमासं

सुवर्णवर्णस्तरुपर्णकर्णः ।

दूर्वाङ्कुरास्वादनगीतिनिष्ठ

अहन्कनिष्ठो वनवासिमध्ये ।। ३५

पादाष्टकैरावलितात्मपृष्ठो

मृतेऽम्भसः क्लेशकृतात्ममृत्युः ।

समाः शतार्धं शरभोऽहमासं

क्रौञ्चाचले काञ्चनकन्दरासु ।। ३६

कालागुरुद्रुमलतावलितानिलेन

विद्याधरीसुरतधर्मकलामृतानि ।

पीतानि मे मलयसानुनि मन्दरे च

मन्दारचन्दनकदम्बलतागृहेषु ।। ३७

हेमारविन्दमकरन्दपिशङ्गितानि

पीतानि पञ्चदशवर्षशतानि मेरौ ।

वैरिञ्चहंसतनयेन मया पयांसि

तीरान्तरेषु रमतोपरि निर्झरिण्याः ।। ३८

क्षीरोदवेलावनगन्धवाह-

विलोलनीलालकवल्लरीणाम् ।

समाः शतं शोकजरापहारि

गीतं श्रुतं माधवसुन्दरीणाम् ।। ३९

कालञ्जरे मञ्जरिते करञ्ज-
गुञ्जावने जम्बुकतां गतोऽहम् ।
गजेन पिष्टे हरिणा हतोऽसौ
हस्ती मयात्रार्थमृतेन दृष्टः ।। ४०
संतानकप्रकरहासिनि सह्यसानौ
कस्मिंश्चिदन्यजगतीन्दुमुखी सुरस्त्री ।
एकाकिनी कृतयुगार्धमथाहमासं
कल्पद्रुमस्तबकसद्मनि सिद्धशापात् ।। ४१
अद्रीन्द्रकच्छकरवीरलतालयेषु
नीतं समाशतमशङ्कधिया मयान्यत् ।
अन्यत्र दूरजगतीन्द्रगिरौ विरावि-
वाल्मीकपक्षिवपुषाऽनिशमेककेन ।। ४२
अन्यत्र सानुनि मया परिलम्बमानाः
सच्छायचन्दनवनावलिते लतानाम् ।
दृष्टाः स्त्रियः फलमिवावलिता विलासै-
भुक्ताश्च ता अपहृता अपि सिद्धपान्थैः ।। ४३
अन्यत्र पर्वतनितम्बकदम्बकच्छे
नीतानि तापसतयोत्तमया दिनानि ।
प्राप्यैकवस्त्वभिनिवेशविषूचिकात्त-
चित्तेन तान्तमतिनाऽमतिना मयान्तः ।। ४४
ब्रह्माण्डसंपूरितमन्यदस्ति
जलेचराशेषदिगन्तभूतम् ।
संदिग्धतेजोम्बरवातसत्तं
जलस्थभूताकृतिमात्रभूमि ।। ४५
एकत्र दृष्टा वनिता मयैका
तस्याः शरीरे त्रिजगन्ति भान्ति ।

प्रतिबिम्बितानीव सुदर्पणेऽन्त-

राकाशशैलादिदिगादिमन्ति ।। ४६

पृष्टा मयासौ वरगात्रि कासि

शरीरमेतच्च किमीदृशं ते ।

तयोक्तमङ्गेह चिदस्मि शुद्धा

ममाङ्गमेतानि महाजगन्ति ।। ४७

यथाहमेवं स्मयदेहिकेयं

सर्वं तथैवाङ्ग न चित्रमेतत् ।

अन्यैः स्वभावो विदितो न शुद्धो

यदा न पश्यन्ति तदेत्थमङ्ग ।। ४८

अवेदशास्त्रेण जगत्यशेषै-

र्भूतैः स्वदेहालयभित्तिभागात् ।

एतद्विधेयं न विधेयमेत-

द्ध्वनिः स्वतः श्रूयत एव नित्यम् ।। ४९

ईदृक्स्वभावैव पदार्थसत्ता

सा तेऽत्र यद्भित्त्यचलादयोऽपि ।

स्वप्नादिमायास्विव मे वदन्ति

वाचं न युष्मास्वसमञ्जसं तत् ।। ५०

अस्त्रीकसंसारगतेन दृष्टं

मया क्वचिद्यावदनन्यकामम् ।

भूतानि निर्यान्ति बहूनि भूता-

द्विशन्ति भूतानि बहूनि भूतम् ।। ५१

एकानि दृष्टानि मयाञ्जसानि

खेऽभ्राण्यदभ्राङ्ग झणज्झणानि ।

वृष्ट्या समन्तान्निपतन्ति खण्डै-

र्भवन्ति तीक्ष्णानि जनायुधानि ।। ५२

अन्यत्र दृष्टं गगनेन याव-
दिहान्धया ग्रामगृहाणि यान्ति ।
विशन्त्यमुत्रान्त इहाभवद्वो
ग्रामः स एवान्यत एव लब्धः ।। ५३
नरामराऽहिप्रविभागमुक्ता-
न्यन्यत्र भूतानि समानि सन्ति ।
खादेव सर्वाणि समुद्भवन्ति
तत्रैव काले न लयं प्रयान्ति ।। ५४
अचन्द्रतारार्कमनन्धकारं
स्वयंप्रकाशाखिलभूतजातम् ।
स्मरामि किंचिज्जगदेककान्तं
ज्वालोदराभं दिनरात्रिमुक्तम् ।। ५५
अपूर्वदैत्याहिनरामरादि-
भूतान्यपूर्वद्रुमपत्तनानि ।
अपूर्वलोकान्तरकार्यवन्ति
स्मराम्यनन्तानि महाजगन्ति ।। ५६
दिगस्ति सा नो विहृतं न यस्यां
न सोऽस्ति देशः खलु यो न दृष्टः ।
यन्नानुभूतं न तदस्ति कार्य-
मन्याश्रयं नापरमस्ति मर्शात् ।। ५७
क्षीरोदकभ्रमितमन्दररत्नश्रृङ्ग-
धाराग्रनिर्दलनजातझणज्झणानाम् ।
एकत्र संयुतमुपेन्द्रभुजाङ्गदानां
शब्दं स्मरामि घनगर्जितशङ्कितेन ।। ५८

इत्यार्षे श्रीवासिष्ठमहारामायणे वाल्मीकीये दे० मो० नि० उ० अ० वि० भाससंसारवर्णनं नामैकत्रिंशाधिकशततमः

सर्गः ॥ १३१ ॥